

Богић РАКОЧЕВИЋ*

ПРОВЈЕТРАВАЊЕ СТВАРНОСТИ (Фрајментии о јужнословенској сатири)

Апстракт: Иако је, попут других књижевних форми, сатира немоћна да битније утиче на друштвене промјене, она ефектно указује на разноврсне друштвене проблеме и терапеутски провјетрава стварност. Најважнији јужнословенски сатиричари јављају се у доба романтизма и реализма. Они су огорчени социјалном и сваком другом неправдом или свим оним што спутава идеале слободе друштва и појединца, осјећање правде и томе слично. Осим у књижевним дјелима сатира је данас присутна у низу регионалних, специјализованих часописа који се појављују у штампаној или електронској форми, као и популарним друштвеним мрежама. У Црној Гори је завидан број писаца чије дјело мање-више садржи сатиричне слојеве. Но, иако је мало изразитих сатиричара, оних којима је сатира најважнији књижевни облик, можемо констатовати да је присутна у новијој црногорској књижевности и да се одржава њен континуитет.

Кључне ријечи: *сатира, њасаи, романџизам, реализам, њејравда, слобода, њравда, стварност, друштво, њојединац, њромјене*

Сатира као књижевни облик којим се неко, односно нешто критички исмијава није нимало изгубила од своје актуелности. Тим прије што је садашње вријеме богомдано за разноврсну критику иако је, попут других књижевних форми, сатира данас немоћна да битније утиче на било какву друштвену промјену. Али, у вријеме потпуне кризе и релативизованих вриједности она ефектно указује на разноврсне друштвене мањкавости и свакако терапеутски дјелује на мислећег појединца, што помоћу ње провјетрава стварност или се поткусурује са стварношћу. Добар сатиричар обично је огорчен социјалном и сваком другом неправдом или свим оним што спутава идеале слободе друштва и појединца, осјећање правичности, и тако редом. Још је у атинско доба Перикле говорио: „Ако хоћете да будете слободни, морате да дјелате.”

---

* Богић Ракочевић, књижевник

Када је ријеч о сатири у класичној и новијим јужнословенским књижевностима мисли нам лете најприје ка Јовану Стерији Поповићу који, рецимо, у „Родољупцима” поручује да се треба чувати оних којима је увијек на устима патриотизам. Када говоримо о Стерији, не можемо не поменути „Роман без романа”, у коме Стерија, користећи сатиру читава лекцију тадашњим најчитанијим писцима (у првом реду Миловану Видаковићу) и тим антироманом разбија застарјеле начине писања. Неријетко се присјетимо и сјајног Домановића чије дјело је одавно проучено и позиционирано не само у корпусу српске књижевности него и шире. Оно се намеће као темељни образац иронијског, хуморног и анегдотског прекомпоновања збиље јасно и сликовито указујући на њене девијације и мањкавости. Пишући о Домановићу Ерих Кош каже како: „... треба имати на уму и то да је сатира врло особен и синтетичан књижевни род који, да би успешно могао да дејствује, да исмејава и извргава руглу неку појаву мора понекад баш нагло, сажетом сликом и директно супротстављеним контрастима, јасно супротставити апаурдност појединих ситуација”...

Теме због којих се сатиричари дижу на ноге скоро су одувјек исте, непромјењиве. Мијењају се само околности у којима се изнова јављају освјетљавајући, дакле, константне људске карактеристике као вјечите књижевне садржаје с којима, као са свим другим, вјешт сатиричар може да се поигра или им се наруга. Може али не мора пошто разнородни карактери доводе и до различитих ситуација, каткад до неке врсте благог укрштаја и стапања сатиричног предлошка и појединца што треба њиме да се критички позабави. Историја, као и наша свакодневица пуна је примјера о лакоћи обмањивања људи или превођења у мирније воде бунтовних, озлојеђених и огорчених људи, љутих на услове и вријеме у којем живе. Много је примјера када они што имају неку добру идеју да утичу на одређене негативитете, чим им се укаже прилика грабе мрвице с трпезе узрочника њихових невоља. Додуше, има и оних који то не раде милом него силом. Наравно, то за собом повлачи низ варљивих погодности, а о таквој употреби човјека, да се послужимо насловом познатог романа Александра Тишме, о манипулацији људима и варијантама њиховог подаништва остали су многи карактеристични трагови. Рецимо, једна од порука дворском савјетнику у списима илумината с краја 18. вијека гласи: „Нијесу од користи људи онакви какви су, него они који ће тек постати онакви какви су потребни.” Проза Јанка Веселиновића није се допадала неким цензорима и државним чиновницима па размишљајући како га најбоље контролисати, управник Београда свом мини-

стру предлаже: „Јанка треба из службе најурити, пак ће бити бољи кад изгладни.” Таквих је примјера на претек.

Властодршци често сматрају да је много једноставније и за режим корисније индиректним методама утицати на бунтовни карактер, или га постепено потпуно сломити, него директним пријетњама и притисцима од некога правити мученика. Посебно су ефектне такозване стимулативне мјере што писцу који је увијек у материјалној кризи, осим ријетких изузетака омогућавају пуко преживљавање. „Дај човјеку само новчану помоћ спасићеш му тијело, али уништити дух. Дај му посао, спашавај му дух и тијело” рекао је Хари Хопкинс, један од носилаца Њу дила (новог пословања) којим је амерички предсједник Франклин Делано Рузвелт извлачио земљу из велике економске кризе тридесетих година прошлога вијека. Рузвелт и Хопкинс знали су да од врских умјетника нема много користи при масовном извођењу јавних радова, али су они могли забављати и просвјеђивати масе. Отуда је настао низ пројеката помоћи писцима, сликарима, музичарима и другим умјетницима, а када су поједини политичари почели да га због тога критикују Хопкинс им је оштро одговорио: „Доврага, па морају и они живјети од нечега, морају и они јести, храна је потребна умјетницима једнако као и свима другима!”

У кризним временима људи се (зло)употребљавају на разне начине док се власт хвали својом посвећеношћу демократским начелима, индивидуалним и грађанским слободама купујући мањим или већим апанажама, зависно од тога колика је чија цијена, критички настројене људе како би се одржао привид социјалног мира и друштвене хармоније. Одупирући се таквом амбијенту Ђура Јакшић виче: „Што ће нам овај мир, / овај блатомир!” Војислав Илић у „Песнику” позива пјесника да се, без обзира на друштвене околности, увијек придржава правде и истине: „Твоје речи увек смеле / нек пламене буду стреле / које порок бију широм”... Силвије Страхимир Крањчевић, хрватски пјесник правде и слободе у пјесми „Господскому Кастору” која је снажна сатира о пристајању на ропство и свакаква понижења због пажње и милости властодржаца, пореди снисходљивца, или полтрона с малим псом што се умиљато потчињава жељама господара: „Ето шта значи бити псетанцем одлична газде! / Најлакше к циљу подвита репа! / Питома њушко, цјелујеш пету, ал’ се и за те / мирисно пече масна колбаса!”

Јувеналова крилатица: „Тешко је не писати сатиру” посебно долази до изражаја тамо гдје настају моралне мочваре и загушљиви друштвени амбијент. Као људске и друштвене аномалије увијек су исте, само су, подсјетимо, другачије околности у којима оне добијају углавном поли-

тичку подлогу и иницијацију, а тамо гдје политика показује своју снагу, своју надмоћ над свим осталим плодна је подлога за рађање сатире. Иако отуда има ставова да се сатира намеће као политичка књижевност постављајући питање да ли она, ако је политички иницирана, може имати трајнију умјетничку вриједност она је, свакако, слојевити књижевни облик којим се изазивају различита осјећања: веселост и опуштеност, смијех, отржежњење, горчина... Дакле, све оно што садрже и подстичу друге књижевне форме. Али, зато што задире у живо блато политиканства и поиграва се са моћним владарима, девијантним појавама, као и недодирљивим структурама друштвеног система можемо рећи да је сатира, за разлику од других, веома ризичан и опасан књижевни облик.

У Љубишиним „Причањима Вука Дојчевића” имамо сатиричан однос према црногорском култу јунаштва и саме слике јунака.

Један од најбољих и најзапаженијих јужнословенских сатричара јесте Матавуљ. У свом тексту „Бакоња фра Брне”, разграђивачким односом према Библији, која је послужила као прототекст, успијева да оствари десакрализацију сакралног и укаже на лицемјерство међу црквеним великанима. Матавуљ у свом дјелу користи, за ове просторе не тако често, пародију сакра, те стога остаје оригиналан и упечатљив.

Комично и карикатурално описивање, гротескно и хиперболично сагледавање одређене личности, друштвеног стања или појаве као уобичајени сатирични образац лако може прерасти у алегоријски, епиграмски, епитафски, баснолики и неки други исказ задржавајући при том своја основна својства. Ту врсту надовезивања и преплитања можемо уочити код савременог београдског писца Предрага Чудића који своју сатиричну оштрицу оправдава питањем: „Има ли пречих јавних радова / Од сузбијања општих смрадова!” О нечем сличном размишља његов знаменити претходник Дис у пјесми „Наши дани” констатујући да је: „Набујао шљам и разврат и пороци”...

Сатира није само начин личног и књижевног одушка него је и врста друштвене хронологије, а проналазећи права питања на које ће можда будуће генерације дати ваљане одговоре може ићи испред свога времена. Помињана непромјењивост људских карактера и њихових особина није само генеалогска или ментална одредница него је то нешто чему се људи одмалена уче, што се преноси с кољена на кољено. То сугерише и Његош у „Горском вијенцу”, „Тек што вучад за мајком помиле, / играјућ се, страшне зубе своје / већ умију под грлом острити.” Пишући о Војиславу Илићу Скерлић указује на наслијеђене особине млађих пјесника који без зазора преузимају лоше навике од старијих. Скерлић истиче како

је Војислав: „сатирично опевао омладинског песника (епигона) разбарушене косе који је сав свој духовни живот свео на мржњу на Турке и љубав за алкохол „наводећи стихове: „Старо, старо срећно доба, тебе многи жале, / Либералне твоје битке и скандале”,...

Готово да нема озбиљнијег писца чије дјело мање-више не садржи сатиричне слојеве, а они су посебно присутни код романтичара и реалиста. У њима освјетљавају беспомоћну и невеселу свакодневицу. Станко Враз, један од најзначајнијих представника Илирског покрета значај књижевности види у њеној друштвеној улози сматрајући да се њен умјетнички израз не смије подредити никаквим политичким интересима. Власт по правилу фаворизује лако поткупљиве писце указујући на њихове „заслуге” због патриотизма, оданости вишим интересима итд. Ту се махом ради о писцима без образовања и талента мада, свакако, у мањем броју, има и оних других. Мотив за ту врсту кооперативности је њихово мишљење да сваки посао и друштвени ангажман служи личном богаћењу и што лагоднијем животу. Но, сложићемо се, људи притиснути свакодневним егзистенцијалним недаћама на такве понуде тешко могу бити имуни и нађу ли се у дилеми да бирају између духовног и материјалног углавном ће одабрати ово друго. Чак и проповједници светога духа. Зато је Ђура Јакшић Цркви, односно свештеницима, посветио пјесму: „Гледо сам вам метаније, / Кад варате Бога жива; / Гледо сам вас где се пије, / Где се једе и ужива. // Слушо сам вас кад кунете / Своје стадо, своје верне, / И када тајни призовете, / Лицемерни, лицемерне! // Гледо сам вас – не да нисам, / Кад разблудом успламтите / Гледо сам вас – не да нисам, / Лицемерни, упамтите!”

Социјално-економске невоље лако подстичу сатиру. Такву ситуацију налазимо у приповијеткама Милована Глишића чију фабулу чини народна анегдота проистекла из живота србијанског села и она показује како народ умије да се наруга и одупре тлачитељима. У сличном маниру пише и Анте Ковачић, хрватски реалиста. Он у роману „У регистратури” приказује велико социјално раслојавање пред суровом најездом капитала. За разлику од Глишића он друштвено раслојавање описује у градској средини гдје нема правде, поштења, хуманости... Вјенцеслав Новак, аутор „Подгорских приповједака” и романа „Никола Баретић”, „Тито Дорчић”, „Посљедњи Стипанчићи” и других описује свијет градске сиротиње, биједно плаћене раднике, бескућнике, ситне проби-свијете и варалице, људе које је грамзиви капитализам довео до животног дна и осудио на трајно пропадање. То је погодна тло за сатиричне пасаже. Као код словеначког реалисте Јанка Керсника који у романима

„Цикламен” и „Агитатор” освјетљава слике малограђанштине, борбе политичких групација и себичности интереса богатијих друштвених слојева. И Франц Прешерн, отац словеначког романтизма и највећи словеначки пјесник, потиштен је пред разноврсним друштвеним аномалијама и жали се како му душу притискају недаће: „Ја не бих знао да су жеље, које / у срцу ничу, отровом засуте; / и не би вјетри који душу муте / вјеру и наде угасили моје.” О напаћеној души коју би радо умιο охридском зором пјева и Константин Миладинов, творац прве македонске умјетничке поезије: „Дајте ми крила да се небу винем, / да лет ми звони завицајним шумом”,... Цијелу лепезу јужнословенских пјесника са сатиричним рефлесијама због невеселе друштвене стварности која трује правдољубиве људе може заокружити Крањчевић у пјесми „Запад сунца” гдје исказује наду у бољи и љепши живот вјерујући да ће свијетом завладати правда, срећа и слобода: „И род људски слободнога духа / цјеливат ће вила д’јела; / вила правде, љубави и круха, / и слободе и видјела!”

Нечем сличном надао се и Антон Ашкерц, најзначајнији представник словеначког пјесничког реализма, али он је мислио како ће нам општи бољитак донијети приближавање Европи и усвајање европских вриједности. То нам звучи познато и сада актуелно но, као и ми данас, Ашкерц је разочаран због односа Европе према јужнословенским народима иако су се они кроз историју доста жртвовали за очување европских вриједности. У пјесми „На Калемегдану” тој незахвалној „старој дами”, потпуно равнодушној за невоље на нашим просторима иронично се обраћа: „Европо, тако чували смо те ми / кад дивљи дођоше удари; / ах, тако млади изгибосмо сви, / ми југословенски варвари.”

Када је ријеч о сатири на јужнословенским просторима данас је ситуација умногоме другачија. Осим у књижевним дјелима сатира је присутна у низу регионалних, специјализованих часописа који се појављују у штампаној или електронској форми. Прагматичне и флексибилне теоријске конструкције као неку врсту контрарефлексије сатиричном корпусу додају графите као облик протестног изражавања већином младих људи. Намећући се као „урбани герилци”, улични панкери, преваранти и ситни лопови они замјењују хероје ранијих периода најављујући почетак суровијих времена. Сами појам графита (италијански граффито – запис на зиду, угребана шара; грчки графо – пишем) употребљава се у смислу комуникацијског кода савременог човјека и друштва.

Људи данас, у електронској и ери информатичких мрежа, имају и низ других могућности и прилика да се упознају са различитим сатиричним гледиштима и испоље сопствена. Као нпр. путем друштвених мрежа. У

данашњем „превратничком” свијету гдје бунтовници махом постају гори од оних које наслиједе или свргну има безброј повода за сатирични поглед на егзистенцијални простор. Запажамо их у виду коментара на тим мрежама, јетких опаски људи из угла биједе, неостварених, преварених и изиграних, смијешних скретања пажње на актуелне појаве.

Јако и цивилизовано неслагање с друштвеним аномалијама критички настројени појединац данас често изражава у разноврсним медијима чија се слобода увијек да проблематизовати. У Манифесту Албера Камипа о слободи штампе који је написао 1939. године, недавно пронађеном у Националној прекоморској архиви у Екс ан Провансу, стоји и ово: „Слобода једног листа се процјењује исто толико по ономе што напише, колико и по ономе што не напише. Та слобода је далеко важнија од свих, ако се зна сачувати.” Ками додаје како је иронија важно средство отпора: „Истина је, дакле, да је иронија оружје без преседана против сувише моћних. Она допуњава непристајање у том смислу што дозвољава, не само да одбаци оно што је лажно, него да често каже оно што је истинито.”

Црна Гора одавно слови за средину у којој је распрострањено епигонство, опонашање доминантног владајућег мишљења, додворавање власти. Такав амбијент илуструје и примјер с „Балканском царицом” црногорског суверена краља Николе. Када су почеле пробе тог драмског дјела на Цетињу, биљежи хроничар: „Црногорце захвати пјеснички и татарски занос. Масовно се учила напамет „Балканска царица”, трошило мастило на писање поезије, а неколицина скрибмана поче дневно да лиферује по једну драму. Свуда се састављало. Десетерац је рађо ко никад. Из ничега су епоси настајали.”

Данас је у Црној Гори завидан број писаца чије дјело мање-више садржи сатиричне слојеве. Међу њима се истичу: Радомир Рацковић, Вељко Рајковић, Саво Мартиновић, Владислав Влаховић, Драган Копривица, Илија Лакушић, Мијо Мирановић Гроф, Радоје Головић, Владимир Мићковић, Владимир Јовићевић, Веселин Мишнић... Но, иако је мало изразитих сатиричара, оних којима је сатира најважнији књижевни облик, ипак можемо констатовати да је присутна у новијој црногорској књижевности и да се одржава њен континуитет. Свакако, њена снага, обим и статус ни приближно не одговарају изузетно погодном времену за њен развој што можемо правдати разним субјективним и објективним разлозима али, сложићемо се, данас је посебно тешко шегачити се с неким пишући, посебно онима којима је писање корица хљеба насушног пошто су, гдје нема неког Хопкинса, они прави мученици.

Bogić RAKOČEVIĆ

REFRESHING THE REALITY

Summary

Even though, satire is powerless to influence social changes significantly, similarly to other literary forms, it effectively indicates various social issues by therapeutically refreshing the reality. The most important South Slavic satirists occur during romanticism and realism. They deeply resented social and any other injustice and everything that restricts the ideals of individual and social liberties, the value of justice and alike. Apart from appearing in literature, satire is also present in many regional specialized magazines of print – and – form, as well as in popular social networks. In Montenegro, there is a considerable number of writers whose works contain more or less satirical themes. Moreover, although there is a few distinct satirists, those to whom satire is the most important literary form, it can be stated that this form is present in Montenegrin contemporary literature and that it continues to last.